

TRES MEMÒRIES ENVIADES A L'ACADÈMIA DE MEDICINA DE BARCELONA PEL METGE DE CORNUDELLA (PRIORAT) JOAQUIM FERRANDIS I PIÑOL

*Jacint Corbella
Edelmira Domènech*

Aquesta comunicació és una nota prèvia sobre un estudi més extens per l'edició de les memòries d'origen prioratí enviades en el segle XIX a l'Acadèmia de Medicina de Barcelona. El soci corresponsal més actiu fou el doctor Joaquim Ferrandis i Piñol que va exercir la medicina a Cornudella. Ara donarem una notícia breu de tres memòries que va enviar informant de fets relacionats amb la sanitat del Priorat. El seu estudi ens fa palesa, una vegada més, la importància que tenen pel coneixement del nostre passat mèdic, aquestes comunicacions de metges que exercien en el medi rural, dispersos per Catalunya, però que amb la seva cura i laboriositat encara ens permeten tenir una idea aproximada de l'estat real de la patologia, l'assistència, les terapèutiques i les idees que es tenien sobre les malalties.

1. DEU MORTS PER EMMETZINAMENT COL·LECTIU A TORROJA (1865)

La primera és de l'any 1866. Tracta d'un cas curiós d'emmetzinament que va passar el setembre del 1865 a la vila de Torroja, tocant a Scala Dei, al centre del Priorat històric: *Memoria acerca las defunciones acaecidas en los primeros días de octubre de 1865 en el pueblo de Torroja, que por sus circunstancias especiales dieron lugar a procedimientos criminales por indicios de envenenamiento* (vol. 25, memòria 453). Fou enviada el 17 de febrer de 1866. Hi ha descripcions bastant detallades de la clínica i de l'evolució d'un emmetzinament múltiple.

Es va atribuir al fet que totes les persones afectades havien estat el dia 30 de setembre en un hostal de Torroja, van menjar uns bunyols i al cap de poques hores en els primers casos i d'algun dia en els altres, s'inicià una simptomatologia molt intensa que els va dur a una mort ràpida. Van morir 10 persones i se'n van salvar quatre que només havien menjat un bocí del bunyol. La primera en morir va ser la filla de l'hostaler. En principi van tenir por de que fos una epidèmia de còlera, per-

què la clínica ho podia fer pensar. Quan els representants de l'ajuntament, al cap de tres dies, quan ja hi havia cinc morts, van anar a l'hostal per recollir les restes de la menja, l'hostaler, Josep Sentís, per defensar l'honorabilitat del seu establiment va menjar al davant de tothom un pastís i l'endemà també va morir. Hi ha la descripció de quatre autòpsies, en les quals destaquen com a lesions més sospitoses ulceracions en el tub digestiu.

En aquesta història cal remarcar el període d'incubació molt curt, inferior en tots els casos a les 36 hores en les 10 persones que van morir. També l'evolució ràpida de la clínica, que en sis casos fou de menys de 24 hores. Sense poder fer cap confirmació diagnòstica actual la sospita més fàcil ens porta a pensar en la intoxicació per arsènic. Però això no queda del tot clar. La descripció de la clínica és bastant típica, molt més però en una visió resumida que en el detall. La memòria ens explica, referint-se a la primera persona que va morir (i en les altres és semblant):

"Rosa Sentís, que gozaba de perfecta salud, se sintió acometida de varios accidentes morbosos que se presentaron súbitamente y fueron desplegándose con suma rapidez, presentando un funesto pronóstico en vista de su aspecto alarmante... Al principio fue un malestar general, en todo el organismo, sin el menor intervalo de reposo que le permitiera una posición seguida en el lecho. La violenta flegmasia que se desarrollaba en el tubo digestivo produjo todos los fenómenos de la concentración y del extravío de la vitalidad. Se descompuso el semblante, la fisonomía quedó desencajada y la tez tenía un tinte lívido. Las órbitas se achicaron con profundo hundimiento de los ojos, las pupilas parecían veladas por una gasa de sangre".

La descripció és més llarga, parla de "una ansiedad precordial dolorosa", de la "sequedad de las fauces", "se le abrasaba la garganta". Després

"sobrevinieron espasmos, temblores, convulsiones y en seguida vómitos de humores gástricos, alterados y confundidos, que no cesaron hasta la muerte de la paciente. A las cuatro horas soltó una diarrea continua".

Després "la piel quedó fría" i més endavant "el pulso...pronto fue imperceptible".

Hi havia el problema del diagnòstic diferencial amb el còlera, que pot tenir una clínica molt aguda i bastant semblant. A més a més aquells anys corresponien a un temps de còlera. Però l'autor s'inclina per l'etiologia tòxica. Malgrat això l'anàlisi químic, tant en les restes de pastissos com en les vísceres, fou negatiu. Cap al final de la memòria diu:

"La medicina ha probado la realidad del envenenamiento en la catástrofe de Torroja, aun cuando la química no haya encontrado el cuerpo del delito en los bizcochos ni en los restos cadavéricos".

Creu que es tracta d'un tòxic orgànic, del tipus de los "álcalis vegetales (que) se escapan del análisis siendo asimismo los venenos más enérgicos". En resum: creiem que és l'episodi tòxic més important conegut fins ara al Priorat.

2. LA SANTAT A CORNUDELLA L'ANY 1866

La segona memòria, que no té títol, tracta de l'estat sanitari del partit de Falset durant l'any 1866, amb algunes observacions meteorològiques, i dades demogràfiques sobre la vila de Cornudella. Fou enviada el 8 de gener de 1867 (vol. 38, memòria 560). El mateix any Ferrandis publicava un treball a El Compilador Médico. Estaven escarmentats pel còlera, però aquell any no n'hi va haver, i tampoc la ràbia. Diu Ferrandis: "el cólera morbo parece que no se ha acordado de noso-

tros; los casos frecuentes de hidrofobia han desaparecido" i en conjunt diu que "el año que acaba ha sido benigno para el partido judicial de Falset".

Comenta algunes intoxicacions per bolets, a la serra de Prades, i que les morts violentes i suïcidis han estat poc nombrosos. De tota manera matisa: "los suicidios son más frecuentes en Cornudella y el Priorato que no en la línea del Ebro"; en canvi "las riñas abundan de preferencia en Falset", mentres que "Arbolit y Ulldemolins son los pueblos que cuentan mayor número proporcional de homicidios" sense que esmenti xifres concretes.

Comenta, més o menys per mesos, la distribució de la patologia habitual. Asenyala que a començaments d'any predominen les angines i erisipeles; també les que en diu "catarrales de carácter flogístico", que suposem es refereixen a l'aparell respiratori. La diftèria, el croup, era poc freqüent però en canvi de pronòstic molt greu, i ho atribueix a l'excés de sagnies. Aquest també és el cas de les pleurodinies, i remarca les discussions entre els sagnadors —que són més intervencionistes— i els metges, que sovint són menys agressius. Pel maig ja comencen les diarrees. Pel juny hi hagué un brot de xarampió en alguns pobles (Falset, Tivissa, Garcia i el Masroig). Al mig de l'estiu les diarrees malignes van ser causa important de mortalitat. I cap a final d'any hi ha les "calenturas exantemáticas de tipo maligno", que atribueix al fet de menjar carn de porc en mal estat.

Aporta dades meteorològiques i demogràfiques de Cornudella. Durant l'any 1866 van haver-hi en aquesta vila 77 òbits (44 homes i 33 dones) d'ells 11 per "gástricas", 5 per diarrea, 2 per disenteria estival, 2 per febres verminoses: o sigui 20 per patologia digestiva. Per infeccions respiratòries hi ha 7 casos; 5 per diftèria; 15 òbits en nens de menys d'un any, sense diagnòstic (d'ells 8 nadons) i 22 de causa desconeguda.

Malgrat que és un treball curt serveix perfectament per copsar l'estat sanitari d'un poble, amb alguna referència a la resta de la comarca. Hagués estat d'una gran utilitat poder tenir informes com aquest, cada any i a cada poble. En aquest sentit s'ha d'agrair, al cap de molts anys, al doctor Ferrandis, que es preocupés de fer arribar a l'Acadèmia aquesta informació.

3. EL CÒLERA DE 1885

La tercera és la *Memoria sobre el cólera morbo observado en la villa de Cornudella y su comarca en 1885*. Té 10 pàgines i fou enviada l'1 de desembre de 1885. (vol. 18, núm. 381). Tracta de les repercussions a Cornudella, i alguns pobles veïns, de la gran passa colèrica de 1885 que procedia de l'Orient, va entrar a Europa per Toló i a la península pel port de València i s'escampà àmpliament. Ferrandis asenyala molt més els aspectes preventius que no els científics. Respecte a aquests diu:

"Esta cuestión, que la ciencia estudia por medio del microscopio, pronto se decidirá. Mientras tanto los que nos encontramos en pequeñas villas debemos contribuir a la experiencia publicando las observaciones formadas en cada punto morbozo"

O sigui posa ben clarament en el seu lloc a cadascun i valora el que ha de fer el metge rural.

També ens diu que quan l'epidèmia del 1854 ell ja era a Cornudella, i que l'Acadèmia li va premiar una memòria que aleshores va enviar. Fou aquesta epidèmia del 54 la que va fer traslladar el cementiri fora vila. Valora les alteracions atmosfèriques com a factors importants en la progressió de la malaltia. En un punt asse-

nyala com "la ciencia averiguará la influencia del ozono". També remarca alguns fets d'observació curiosa: "este año no se ha notado la emigración de los pájaros, como sucedió en 1854".

En la descripció puntual de l'epidèmia ens diu que el primer cas característic va començar el dia 1 de juliol del 1885. Afectà al carter, Ramon Busquets, de 50 anys, que es va curar aviat. També van curar un segon i un tercer cas. Però el 7 d'agost, havent ja passat un mes des del començament, va esclatar un brot a l'agregat d'Albarca, que tenia 120 habitants. Van haver-hi 40 afectats i pràcticament en una setmana, del 7 al 14 d'agost, van morir 12 persones pel còlera i altres dues per mecanisme diferent. O sigui que a la segona setmana d'agost del 1885 el còlera va matar a Albarca el 10% de la població.

També ens dona notícia del que va passar en altres pobles veïns. A Arbolí, al cim del coll d'Alforja, hi havia 100 veïns. Se'n van afectar 60 i van morir 19 pel còlera i 7 per altres coses. Això vol dir que durant el brot va morir la quarta part de la població, d'ells el 19% pel còlera. A Pradell de la Teixeta, 17 km. cap el sud, de 200 veïns foren atacats 70 i 43 van morir, entre els dies 20 d'agost i 15 de setembre, el que vol dir poc més del 20%. A Juncosa, cap a les Garrigues, les xifres són semblants: 200 veïns, 100 afectats, 47 morts. En canvi "en los demás lugares limítrofes no hubo novedad morbosa". Diu que no van haver-n'hi a Poboleda ni Ullde-molins; a la Morera s'afectà una família forastera, però sense òbits i a Alforja va haver-n'hi només un.

Pel que fa al tractament, o millor la prevenció, es valoren les fumigacions, principalment d'àcid fènic, de gas sulfurós o de clor. Més d'una vegada assenyala que encara no està plenament definida la teoria microbiana, tot i que confia en que la ciència aclarirà aviat els fets.

4. ALTRES MEMÒRIES SOBRE SANITAT DEL PRIORAT

A l'Acadèmia de Medicina encara hi ha alguna altra memòria sobre sanitat del Priorat en el segle XIX. Dues d'elles són del metge de Poboleda Antoni Llibre i Vidal i són esmentades en una altra comunicació.

L'any 1834 el metge de Cornudella Joan Ferrandis va enviar una memòria curta sobre sortida de matèries fecals per via urinària en un nen de deu anys, de la Pobla de Cèrvols, poble relativament veí, però situat passada la serra de la Llena, a la comarca de les Garrigues.

Procedent de Cornudella també hi ha una memòria expressant fets sanitaris de la guerra dels carlins. Així un treball de l'any 1875 que ve sense signatura de l'autor. *Historia médica de los heridos el 26 de enero pp. en la acción dada en los campos de Prades y de Albarca, por el Regimiento de Ceuta, que han sido asistidos en el hospital militar provisional de esta villa*, (vol. 25, núm. 454).

L'anàlisi global d'aquestes memòries del fons de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, en aquest cas procedents del Priorat, en el segle XIX, ens permet conèixer alguns aspectes de la realitat sanitària del país i valorar el treball de persones que feien una tasca, prou interessant des del punt de vista de les seves possibilitats científiques, vist el temps i la situació en què estaven, i que fins ara ha tingut un ressò escàs.